

Mikó Árpád – Molnár Antal

A váradi középkori székesegyház kincstárának inventárium (1557)

Igazi kincsre bukkant Bakács Bernadette, a Magyar Országos Levéltárban őrzött erdélyi kormányhatósági levéltárak referense: a gyulafehérvári káptalan egyik későbbi protocollumában megtalálta a váradi székesegyház kincstárának 1557-ben, a székesegyház sekrestyéjében, vagyis az eredeti helyszínen készített, ma ismert legkorábbi összeírását. [1] A váradi kincstárról mindeddig csak későbbi leltárakat ismertünk, vagyis abból az időből valókat, amikor a kincseket – pontosabban azok egy részét már Ecsed várában őrizték, illetve amikor onnan átszállították őket Kassára.[2]

Országgyűlési határozat szólt 1557-ben a kincsek hasznosításáról, [3] tehát lehetett sejteni, hogy készült egy ilyen összeírás, de a hallatlanul fontos forrás idáig nem volt a kezünkben. Arra gondolhatnánk, hogy most végre képet alkothattunk magunknak arról, hogy a váradi székesegyházban milyen felszerelést használhattak a késő középkorban. A kép azonban csak nagyjából lehet hiteles, hiszen ekkorra már a magyarországi székesegyházak ötvöstárgyai erősen megfogyatkoztak, többször is sújtotta őket ugyanis a beszolgáltatási kötelezettség. Váradon sem ez lehetett az eredeti állapot. Arányait tekintve a textilanyag biztosan felülreprezentált, de azt jól mutatja, hogy a váradi székesegyház felszerelése éppoly gazdag volt, mint bármely másik magyarországi székesegyházé, amelynek legalább inventáriumai fennmaradtak (pl. Esztergom, Veszprém, Gyulafehérvár vagy Zágráb). Bár Váradon az ötvösművek száma ekkor már megcsappant, így is maradtak értékes darabok. Ott volt közöttük a Szent László-herma is, még eredeti helyén. Az egyetlen mű, ami ebből a fantasztikus kincseyütésből ma is biztosan azonosítható.

A leltár felvételére 1557. július 17-én került sor, amikor Varkoch Tamás várkapitány és prefektus hivatalba lépett. A székesegyház kincseinek számbavétele egy több évtizedes folyamat utolsó állomásai közé tartozott. A váradi egyházmegye székvárosának egyházi intézményei – akárcsak a többi kelet- és dél-magyarországi püs-

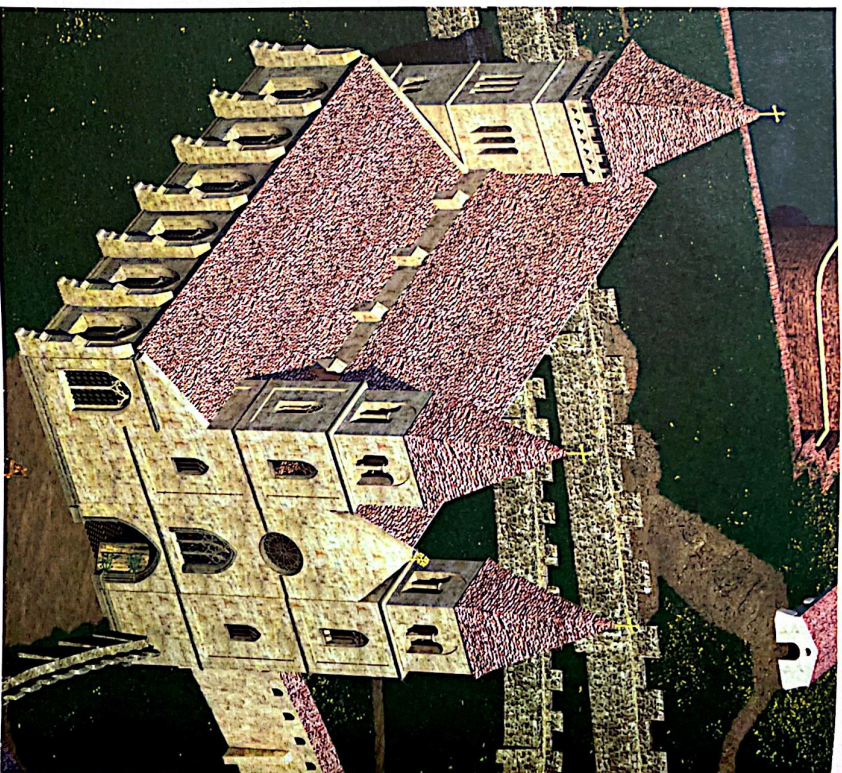
pöki rezidencia – a mohácsi vészt követő időszakban folyamatos pusztulásnak voltak kitéve. A mohácsi csatában elesett Perényi Ferenc váradi püspök utódai (Czibak Imre, Macedóniai László és Fráter György) működését sokkal inkább a hadi és politikai tevékenység jellemezte, mint az egyházkormányzati és lelkipásztori munka. Az egyházmegye utolsó rezideáló püspökének, Zabardy Mátyásnak (1553–1556) a nevéhez szintén egyetlen egyházi intézkedés sem köthető. Halála után I. Ferdinánd Forgách Ferencet nevezte ki Várad főpásztorává, de ő már nem tudta székhelyét birtokba venni, mert azt 1556 októberétől Izabella részére Varkoch Tamás fogta ostrom alá. A vár védői kilenc hónapos ostrom után, 1557. június 13-án átadták a várat; Izabella Varkochot nevezte

Történelem 17

MIKÓ ÁRPÁD (1959) művészettörténész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet igazgatója, a *Művészettörténeti Értesítő* főszerkesztője.

MOLNÁR ANTAL (1969) történész, egyháztörténész. a Történettudományi Intézet igazgatója. A Vatikánban működő Történettudományok Pápai Bizottság (Pontificio Comitato di Scienze Storiche) tagja.

ki a vár kapitányává. A kortárs történetíró és a szomszédos Eger püspöke, Verancsics Antal Varkoch rövid váradi működéséhez kötötte a város katolikus egyházi intézményeinek elpusztítását. Ebbe a folyamatba illeszkedett a székeskáptalan felosztása is. A testület nem hódolt meg Izabellának, a kanonokok még azon a nyáron elhagyták a várost, és a Ferdinánd jogara alatti országrészbe távoztak, az esztergomi, egri vagy pozsonyi káptalanok tagjai lettek. Kincseik egy részét ugyan már 1556-ban Ecsedre menekítették, de (miként az itt közzétett leltár is bizonyítja) igen komoly értékek maradtak a székesegyház sekrestyéiben. Ezek összeírásáról és gondos őrzé-

A középkori váradi székesegyház (rekonstrukció)

séről az 1557. júniusi tordai országgyűlés is intézkedett. A kanonokok elküldözése előtt a káptalan, az Ecsedre áradott kincseket örző Báthory András, illetve Varkoch képviselőinek jelenlétében készítették az itt közzétett inventáriumot, amely tehát nem más, mint a káptalan Váradon maradt kincseinek átadási leltára.[4]

Az összeírásokor jelen voltak: Újlaki Máté (Matheus Wylaki) őrkanonok és Böcsi (Bewlichy) Mihály kanonok, valamint Pesti Imre (Emericus Pestii) és Fehérvári Tamás deák (Thomas Ileratus Albensis), somlyói Báthory András familiárisai, továbbá Pogándi János (Johannes Pogandy), Posgay János (Johannes Posgay) és Lantkos János deák (Johannes Ileratus Lantkos), Varkoch Tamás familiárisai. A két kanonok a káptalant – közvetlenül az őrkanonok volt felelős a kincstárért – képviselte. Többször is utaltak arra az inventálás során, hogy a tárgy Báthory András összeírásában (regestrum) szerepel. Ezt a korábbi inventáriumot ma még sajnos nem ismerjük.

A hosszú lista a következőképpen oszlik meg: legelől állnak a textílieműk. A liturgiikus öltözetek kerütek az összeírás élére, vagyíve az oltártöltőzettel, a végére pedig a „maradék” jutott, „kallódó” stola és manipulusok, egy hatalmas szőnyeg, öt kárpit és egy zászló. Ezek után kerültek sorra az ötvösművek és a könyvek. Az összeírók az épületen belül topográfiai sorrendben haladtak. Először a külső sekrestyében lévő „alsó szekrény”-ben örzött textileket sorolták fel. Összesen négy pár dalmaticát (DM), harminckilenc casulát, többnyire a tartozékaikkal, és három cappát tároltak itt, valamint nyolc oltártöltőzetet (vestis altaris) és kilenc oltárterítőt (sudariolum). Az egyik miseruhát – a leltár szerint – Fráter György csináltatta.

A „felső szekrény”-ben nyolc casulát (tartozékaikkal), huszonhárom cappát, és hét pár cappapuerilist, öt dalmaticát – amelyből négy püspöki dalmatica volt –, három insulát, három pár pontiflikális harisnyát és öt pár pontiflikális cipőt örztek. Itt, a „felső szekrény”-ben voltak tehát

a főpapi öltözetek. A többi holmit nem a szekrényekben tartották, hanem ugyanabban a sekrestyében, de más helyeken. Sajnos nem részletezték, mit hol, pedig nagyon nagy mennyiségről volt szó. Kilencvenegy casula a tartozékaikkal, huszonhét pár (azaz összesen ötvenegy) dalmatica, harmincegy cappa (ebből egy pár cappa puerilis), huszonnégy oltróltözet (vestis altaris) egy „vestis militaris” – azaz hadiöltözet –, egy nagy vörös szőnyeg, amit ünnepi alkalomkor terítettek a főoltár elé, egy vörös bársonyfüggöny (velum), három flandriai kárpit, és még két másik kárpit (az egyik vörös bársonyból).

Ezen a ponton, minden megjegyzés nélkül, áttérték az ötvöstárgyak felsorolására. Kilenc pár ampoba, hat gyertyatartó, egy pástorbot, négy „baculus choralis”, két „baculus candelabris” (horodozható, hosszinyelű gyertyatartó?), kézmosótál kancsóval, egy szentelvtiztartó edény aspersori-ummal, egy ezüsfüstölő a hozzá tartozó navicula-val és kanállal, egy ezüstfeles Evangéliumos könyv, négy pacificate, két kereszt, huszonöt kehely (az egyiknek hiányzott a patenája). A sekrestye felső részén (padlásán?) háromszáharmincegy kisebb és nagyobb könyvet, magában a sekrestyében pedig százharminchármat találtak. Ebben a sekrestyében huszonhat kisebb-nagyobb szőnyeget, valamint „in strallo ecclesiae” és a főoltár előtt további kilencet regisztráltak.

Összeírni való ez után még a Szent László-kápolnában akadt. Annak külön kincstára, felszerelése volt, de úgy látszik, mást is őriztek itt. Első helyen a Szent László-hermát vették fel, azután két kéz alakú ereklyetartót (Szent Lászlót és Szent István királyét), valamint Szent László gyűjűjét. Egy ezüst gyertya tartópár, egy ampolna-pár, három csengő, két bársonykötésű misekönyv után következtek a textilek: három casula, öt cappa, húsz oltróltözet („sudarium ... ad vestitum altaris”), négy oltróltözet és öt szőnyeg. Itt őrizték a Szent István-káptalanhoz tartozó liturgikus textiliákat és a káptalan levéltárát. Ezután következtek a nagyméretű szerkönyvek: egy négykötetes, nagyogán illuminált graduale- és egy hasonlóképpen díszített, kisebb antiphonale-sorozat, továbbá két nagy graduale és két kisebb antiphonale. „In choro”, vagyis a székesegyház szentélyében volt még további tizennyolc könyv. Ugyanitt állt a püspöki trónus, ezüsttel díszítve. Ezután a belső sekrestye került sorra. A helyzet – a lista sietőssége miatt – innét kezdve kicsit bizonyultabbá válik. Itt őrizték egy láddban a kalocsai egyház ezüstmenűit. Nem világos, hogy az ez után a mondat után következő felsorolás ennek a ládá-

nak a tartalmát részletezi-e, vagy a belső sekrestyében lévő egyéb váradi holmikat. Talán mégis inkább a kalocsai kincstárból származtak a következő darabok: három aranyozott ezüstmonstrancia, nyolc aranyozott ezüstkehely (kilenc patenával), három ezüstkereszt (az egyik törtött), egy ezüsfüstölő navicula-val és kanállal, egy négyszögletes, drágakövekkel díszített tábla, egy ezüst ereklyetartó és egy ezüstplenárium. Szerpelet itt még egy kicsiny méretű, kövekkel kirakott kereszt és a káptalan két pecsétfé. Ezután egy arannyal átszótt cingulus és más apróságok sorakoztak, amelyek „Báthory András korábbi összeírásában szerepeltek”. Tizenöt monstrancia – így szól, lakonikusan, a következő tétel.

Egy nagy, vasalt láda következett. Nem egyértelmű, hogy az utána sorakozó többnyire kisméretű, törékeny tárgyak, maradványok, töredékek ebben a ládában voltak-e. Ezüsfüstölő, nyolc aranyozott ezüstkehely, paténástul, három ezüstkehely, egy kis ezüstkeze, két ezüsttel kombinált (complicata) kristálymonstrancia, egy drágakövekkel ékesített mitra. Egy kicsi dobozban kristálykövek és üvegek voltak, talán leहुल्लott maradvékok, talán egy nagyobb nemesfém-begyűjűtő akció emlékei, mint az esztergomi kincstár 1549-ben, Pozsonyban felvett inventáriumában szereplő ereklye-gyűjtemény (zsalkocsikányi, üveg-kristályvokokba foglalt, vagy papírba csomagolt csontokkal). Ugyanitt tárolták a püspöki trónus tartozékeit. Egy másik kicsiny dobozban a gyöngyhímzéses kaszáljokról leहुल्लott virágokat gyűjűtötték

A váradi székeskáptalan 1291 és 1557 között használt nagypecsétfé

össze, s megőriztek egy gyönggyel hínzett casula-keresztet is. Szerepel itt még egy kis ezüststampoba, két kicsiny ezüstkereszt, egy dobozban a kazalákról lehullott kövek és gyöngyök, papírbá csomagolva hat kicsiny zafír, valamint egy alabástrom-tal. Szemmel láthatóan itt, az összeírás végén szerepeltek a kicsiny méretű és a törött tárgyak, lehullott, vagy feleslegessé vált paramentum-tartozékok.

Ugyanitt, vagyis a belső sekrestyében állt egy nagy szekrény, benne a Magyar Királyság („Regni Hungariæ”) okleveleivel és privilégiumaival, vagyis ez lehetett a káptalani levéltár, ekkor még a helyén, talán érintetlenül. Váratlanul ismét textílek következnek, oltártöltőzetek és tizenkilenc casula, tartozékaikkal. Ezután a Szent Keresztyházat illető paramentumok sorakoztak, ismét hivakozva Báthory András regesztumára: öt cappa és két pár dalmátca. Végül Szent László királynak nagy, kétélű bárda következett, és a monstrancia, amely ekkor is a templomban volt, benne az Úr testével. A jegyzék vége sajnos nagyon töredékes: keresztelőről és könyvekről szólnak az utolsó olvasható tételek.

Amint látható, Váradon ekkor már nemcsak a székesegyház paramentumait és ötvöstárgyait őrizték, hanem más egyházakét is. A török vesztély elől a dél-magyarországi kolostorok, szekes- és társaskáptalanok személynzet, kincseikkel, könyveikkel és okleveleikkel együtt folyamatosan menekültek észak felé. Ennek a végpontjában Pozsonyig, Nagyszombatig, Nyitraig vagy Győrüg tartó személyi és tárgyi migrációnak a részleteiről egyelőre igen keveset tudunk, a közbülső állomásról pedig éppen hogy semmit – levén hogy ezek az ideiglenes menedékek, mint például a váradi káncstár szintén elpusztultak. Emiatt is igen izgalmas az 1557. évi leltár, ugyanis több alföldi egyházi testület Váradra vitt felszereléseiről is megemlékezik. A csanádi egyházmegyei Egres ciszterci monostorának egyházatól a „felső szekrény”-ben két, arannyal átszótt cappa volt, az egybek között négy pár dalmátca, négy casula, két oltártöltőzet, ötvösmű egy sem. A nehezen azonosítható Szentkeresztől öt cappa és két pár dalmátca volt itt, ezeket már Báthory András is inventálta. Pankotáról, a főesperesi egyházból egy aranyvirágokkal ékes zöld bárszonycappa. A belső sekrestyében volt még egy láda a Szent István-káptalan paramentumaival és okleveleivel. Ez az intézmény különösen is fontos Várad 16. századi egyháztörténetében, hiszen a székeskáptalan 1557-ben történt felosztása után a Szent István társaskáptalan maradt a püspöki székhely egyet-

len világi papi testülete, amely 1566-ban történt kiutasításáig vezette a hiteles helyet és végzte a katólikus istentiszteletet a városban.[5]

A legkülsősebb együttes a kalocsai klenódi-umoké. Eddig nem tudtuk arról, hogy a kalocsai székesegyház kincseit Váradra menekítették volna. A kalocsai főegyházmegye déli végei a 16. század elejétől kezdve igen komoly pusztítást szenvedtek a beözönlő török csapatoktól és Csemlővön szerb felkelőtől. Az érseki székváros különösen az 1529. évi török hadjárat során szenvedett sokat, ekkor nemcsak a vában összegyűlt nemesek és a helybeliek, de még a város védelmét szervező kanonokok is elmenekültek. Kalocsa ekkor még nem került tartósan török uralom alá, de feltehetőleg ezeknek a tapasztalatoknak a hatására mentették el kincseiket a sokkal biztonságban tűnő Váradra. A kalocsai tárgyak a város 1541 utáni végleges török meghódításakor már bizonyosan Váradon voltak. [6]

A székesegyházból tetemes mennyiségű textil és ötvöstárgy volt még azonosítható 1557-ben Váradon. A „felső szekrény”-ben egy arany virágokkal ékesített vörös damaszt cappa, és egy másik, arany szálakkal átszótt cappa ugyanott. Rajtuk kívüli még hét cappa, öt pár dalmátca, tizenhat casula, négy oltártöltőzet, egy vesis millitaris, két kárpit, és a belső sekrestyében egy ládában ezüstmenülk.

Az egyik legértékesebb miseruha is Kalocsáról származott: az aransyárga damasztcaasula hátán széles kereszt volt, rajta Krisztus passiójának képei. Nem tudni, minek alapján tartották a textílek egy részét szekrényekben, s hogy hoi a többbit Gyöngyhímzses paramentumok itt is, ott is voltak. Az „alsó szekrény”-ben volt például egy fehér damasztcasula, kiemelkedő (elevatis) arany virágokkal, a keresztrefeszített Krisztus gyöngyökkel hímzett, aranyozott alakjával. Volt egy ugyanigy, vagyis gyöngyhímzses Crucifixussal díszített aransyárga bárszonycasula is ugyanitt, s egyszerűbbek is: például egy aranyvirágokkal ékes vörös bárszonyból szabott, gyöngyös keresztel, és több hasonló. Az egresieknek is volt kettő ebből a típusból: az egyik virágos fehér bárszonyból készült, a keresztjét pedig teljesen elborították a gyöngyök; a másik vörös bárszonyból volt, sok gyöngygyel a keresztjén.

A legtöbb paramentum alapja selyemszövet volt, különféle fajtáit ismeri az inventárium. A leggyakoribb anyag a „purpura”, amelynek sokszor csak a színét adták meg – pl. „nigra” –, sokszor

azonban a díszítését is, így például „ex purpura celestini coloris cum floribus aureis”, „ex purpura virida cum floribus auriflatis”, vagy „ex purpura rubea auriflata floribus sublevatis”, amely esetekben brokétról lehet szó. A „sublevatis floribus” talán olyan bársonybrokátot jelöl, amelynek díszítése több rétegű volt. Egészen kiünnepelt mintájú lehetett a „pénzformájú virágokkal” díszített „purpura” („ex purpura rubea ad formam nummorum floribus” conspersa. Talán tagolatlan körvonalú, kerék virágokat takar e többször visszatérő fordulót.

Szintén igen gyakori anyag a „damascus”. Ennek is van egyszerű - legalábbis arannyal átszőt mintá nélküli - változata, de legtöbbször ugyanolyan módon díszítették, mint a „purpurá”-t: „ex albo damasco rubeo cum floribus aureis ornato”, „ex damasco cum floribus inauratis ornato” stb.

A harmadik gyakori - bár az előzőknel jóval ritkább - textil az „atlasz”, amely, úgy tűnik fel, szinte soha nem volt mintás, de azért akadt a szokott módon díszített változata is: „ex atlasio cerulato cum floribus aureis ornata”, vagy, lakonikusabban fogalmazva: „ex atlasio auriflato”.

A többi anyag még ritkább. Pehér, aranyos mintájú kamukából öt darabot sorol fel az inventárium: két pár dalmaticát és egy casulát. Talatból mindössze három paramentum készült, két casula („Casula simplex rubea ex thaffotha razziana”, „Casula una ex thaphotha flavea”) és egy dalmatica („ex dupla thaffotha albi coloris”). Többből négy, három casula (két fehér és egy „ex thabyri brunatici coloris”), valamint egy pontihá-lis cipő („Unum par sanctaliorum ex thabyris brunatici coloris”), Selyemből (sericum) csupán oltarterítők („sudario magna ad vestitum alaribus ex serico septem”). Vászomból („ex tela”) varrott paramentumok is akadtak: egy fekete casula, egy pár fekete „cappa puertilis” és egy ugyancsak fekete oltaröltözet. Itt a gyásznyilván a puritán anyag is hangsúlyozta. Volt egy díszelen, fehér vászonmirtais.

Az inventárium a casulák és a mitrák esetében a díszítés módját is gyakran megadja. A gyöngyhímzés, az applikált drágakövek, vagy az aranyos hímzés jelentősen növelte a darab értékét. A csulakeresztet leggyakrabban aranyszálakkal készült hímzés borította, az aranyos hímzéshez sokszor társult a gyöngyhímzés is („cruce auriflata et gemmata”, „imagine crucifixi inaurata et gemmata”, „cum cruce imaginis crucifixi aurea

et gemmata”). A püspöksüvegeket gyakran teljesen elborították a gyöngyök és a drágakövek. Az egyik, Váradon őrzött (vörös atlaszalapú) mitra mindkét szarvát gyöngyhímzés és összesen tizennyolc drágakő díszítette, egy másikon, amely két atlaszból szabtak, a gyöngyökön kívül huszonöt drágakő volt.

Kétszer fordult elő, hogy a latin nyelvű inventárium magyarul nevezte meg a hímzés módját. Egy zöld damascasula volt, „cum cruce vulgo syk ornata”, és egy fekete bársonycasula volt díszítve „cum cruce crucifixi vulgo syk vocatur”. Ez valamilyen speciális, nagyon lapos megoldásra vonatkozhatott, és talán nem jelentette azt, hogy az összes többi csulakereszt viszont domború hímzésű lett volna.

Az ötös művek száma, mint már említettük, feltűnően alacsony, kivált a textilekhez képest, így például egy darab aranyozott ezüst „baculus pastoralis” szerepel csupán. Nagy a kísértés, hogy ezt Perényi Ferenc váradi püspök ma is meglevő, a nyitrai székesegyház kincstárban őrzött, címeres pástorbotjával azonosítsuk. A szép reneszánsz pástorbotot Perényi aligha használhatta másutt, mint Váradon - megsem lehet kétséget kizáróan állítani, hogy a két darab azonos volna.[7] Az inventárium általában nem tér ki arra, hogy kinek a tulajdonából származtak az egyes paramentumok. Az egyik arannyal átszőtt vörös brokátcasulánál azonban kivételt tesz, s itt éppen Perényi Ferencet nevezi meg.

Amponiából viszont több is volt. Hét pár kisebb és nagyobb ezüstből, egy pár ugyancsak ezüstből, de teljesen bearanyozva, két ezüst pedig a Szent László-kápolna tartozéka volt. Itt megint meg kell említenünk, hogy a hagyomány - még hozzá igen régi hagyomány - Váradóli származtatja a Jankovich-gyűjtemény két pazar szépségű misekannáját (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum).[8] Fennmaradhatott-e egy ilyen hagyomány a 19. század elejéig hitelesen, eléggé kétséges, és jól tudjuk, hogy Jankovich Miklós gyűjteményének provenienciadatait nagyon sokszor csupán a tradíció szentesíti. Az biztos, hogy e most előkerült leltár sem teszi lehetővé, hogy a két „nagyváradi misekanná”-t biztosan Váradról származtassuk.

Kehelyből is több akadt. A külső kesztyűben huszonkét aranyozott ezüst- és két aranyozott rézkehely volt. Egy huszonharmadikról az őrlanonok azt állították, hogy az személyné tulajdona. A Szent László-kápolnában (?) nyolc ara-

nyozott ezüstlelyhet vettek fel, kilenc paténával, azután másut megint nyolcat (de csak egyetlen paténával) és három töröttet: Gyertyartó, reprezentatív, csak négy akadt: ezüsből készületek, kristályodulussal díszítve. A Szent László-kápolnában csak két ezüstgyertyatartót inventáltak.

Kiemelkedően fontos tétel - és voltaképp ezzel is illett volna kezdenünk - Szent László király fejerekllytartója. Ez is még a helyén volt, saját kápolnájában. Még megvolt eredeti, gyöngyos koronája. A szent nyakában arany láncocskán egy pax függött; benne erkllyével. Mind a lánc, mind a rajta függő klenódium elveszett. Az eredeti korona nemkülönben.

 Ugyancsak a Szent László-kápolnában őriztek két kézecklye-tartót is: Szent László királyt és Szent István királyt. Előbbin négy gyűrű volt (két zaffírral és egy smaraggdal), utóbbi hüvelykujjan egyetlen, zaffírköves gyűrű pompázott. Sajnos nem lehet tudni, hogy ezek az erkllyék, illetve erkllyetartók hova kerültek később. Teljesen nyitott kérdést vet fel a Szent István-kézecklye váradí őrzése. Köztudott, hogy a Szent Jób a 15. században Székesfehérvárrt volt; és - immár szinte bizonyosan - a város török kézre kerülése után a raguzai kereskedők közvetítésével került az Adriaparti kereskedőváros domonkos kolostorába. [9] Ennek viszont ellentmondani látszik az inventárium adata, amely talán egy helyi hagyományt rögzített - biztosabbat mai ismereteink mellett nem tudunk róla mondani.

Ugyanitt őrizték Szent László gyűrűjét is; benne egy hosszúkás smaraggdal, ami még utóbb is felbukkant. Bunytay még csak feltételezte, hogy Szent László bardiát is a székesegyházban őrizték. [10] Az inventáriumból kiderül, hogy a szent bardiája még 1557-ben is megvolt. Erdékes egyébként, hogy a leltár több erkllyét nem említ. Igaz, ezek voltak a székesegyház legfontosabb relikviái. Jellemző, hogy a könyvekkel a leltár mennyire szűkszavúan bán; csupán a nagy anyagi értéket képviselő hatalmas karlónyveket említkli, a többit összesítve, mintegy darabra, őrzési hely szerint, vették fel. A négy nagyméretű Gradualét feltűnően szép, gazdag illuminálás börtotta, nemkülönben a kisebb méretű Antifonáákat. Nagyon hazárd vállalkozás volna tallágnani, vajon melyik váradi püspök csináltatta ezeket a pompázatos kónyveket. Vitézi feltelezhetjük, Filipecz Jánosról tudjuk is (Ran-

sanusól), hogy készítettett ilyen szerkónyveket a váradi egyház számára. De ugyanez feltételezhetjük még néhány bibliófi, a „könyves reprezentáció” iránt különösen fogékony főpapról, például Perényi Ferencről is. Hadd utaljunk itt csupán arra, hogy a szakrodalomban általában két nagyméretű szerkónyvet, illetve csonka szerkóny-sorozattal kapcsolatban szokott felmerüni, hogy a váradi székesegyházban használták őket eredetileg. Az egyik az ún. Kassai Graduale két erősen töredékes kötete (Budapest, Országos Szechenyi Könyvtár, Clmae 172a-b), [11] a másik az ún. Zalka-Antifonale két, együvé kötött hatalmas fragmenna (Győr, Székesegyházi Könyvtár). [12]

Hátravan még egy kérdés: hogyan és hová szóródott szét a váradi székesegyház kincstára 1557 után. Bunytay Vince és Balogh Jolán összefoglalásai szerint a textilek és a karkónyvek Ecsed várába, majd 1615 után Kassára kerültek. Az általluk is közlített adatok szerint azonban a történet emél bonvolultabnak látszik, és egyelőre nagyon sok a tisztázatlan pont. A 16. század későbbi évtizedeiben Ecseden, Kassán, Gyulafehérvárrt és magában Váradon is felbukkannak a váradi kincstár töredékei. [13] Ezek a szórányosan előkerülő adatok - közöttük egy Mátyás király címerevel díszített, gyöngyhímzéses váradi casuláról szóló híradással [14] - csak újabb levéltári források segítségével válnak egyszer értelmezhetőkké.

Ma még nem tudjuk azt sem, hogy hova került a Szent László-herma 1557 után. 1600-ban biztosan Gyulafehérvárrt volt; május 18-án kelt egy inventárium, amely a gyulafehérvári, illetve az ott leteett egyházi felszereléseket írta össze, s ennek élén áll a herma, négy levéllel díszített ezüst koronájával együtt. [15] A klenódiumok egy részét (a javát) a háborús vesztély miatt vette át a püspök, aki ekkor Náprágyi Demeter volt. Az ő révén jutott a királyi Magyarországgra a Szent László-herma. Fennmaradt egy Prágában, 1600. december 20-án kelt levél, amelyet Náprágyi Szentiványi János lip-tói alispánnak írt, az ő ládjájában keresve a „Szent László koronáját”. [16] Úgy látszik, hiába: a püspök Prágában csináltatott új koronát a hermára, azt, amelyik ma is élkesíti.

(A Művészettörténeti Értesítő 2003/3-4. száma alapján a szerzőre engedélyével. A jegyzék eredeti szövegét az ujjvarad.no oldalon közzöljük a tanulmány mellékleteként.)

Jegyzetek

- ¹ Ehelyett is szeretnénk köszönetet mondani Bakács Bernadette-nek, aki a jegyzéket megálta, közzétételünk bizta, és kuratóriumunknakat mindenben hathatósan segítette. Ugy tesszük, az 1557-es váradi leltárnak volt egy példánya a nagyváradi káptalan magánlevéltárában is. Károcsy János ugyanis - kevéssé ismert - Szent László-életrajzában [Károcsy János: Szent László király élete. (Szent István Könyvek, 36.) Budapest 1926, 111-112, 115-116] idézett néhány tételt belőle magyarul, de jól felismerhetően ugyanez a szöveg volt a kezében. Jelzetét is megadta: „Fasc. XIII. nrs. 5.” (Az adatot Kery Terézának köszönjük.) A káptalani levéltár maradvéka jelenleg a nagyváradi állami levéltárban van, de a rendezetlen anyagban ez az irat nem található. (Közönjük Emődi Andrásnak, hogy számunkra Váradon többször is megpróbálta felhívni ezt az iratot.) Jakó Zsigmond, aki az 1940-es évek végén alaposan átvizsgálta a káptalani levéltárnak még régi rendjében lévő anyagát, ezzel az irattal nem találkozott. (Jakó Zsigmond professzor úrnak is köszönjük szíves segítségét.)
- ² Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. I–III. Nagyvárad 1883. 1884. III, 68–102. Balogh Jolán: Váradnum. Várad vára. I–II. Budapest 1982. 301–304.
- ³ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. Budapest 1876, 80–81.; Bunyitay i. m. (2. j.) L. 425.
- ⁴ A történeti háttérre: Bunyitay i. m. (2. j.) L. 411228; Balogh i. m. (2. j.) II, 67–69.
- ⁵ Bunyitay i. m. (2. j.) I., 428–443 passim; Bunyitay i. m. (2. j.) II, 215–217.
- ⁶ Molnár Antal: A kalocsai érsekség a török korban. In: Kalocsa történetéből. Szerk. Koszta László. Kalocsa 2000, 115–116.
- ⁷ Balogh i. m. (2. j.) II, 302.
- ⁸ Legutóbb: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád. Budapest 2002. 124. sz. (Kiss Etele)
- ⁹ Molnár Antal: A Szent János és Raguzza. Turul LXXXVI. 2003/1–2, 7–11. L. még: Szilárdy Zoltán: Szent István király fölajánlásának attribútumai. Művészettörténeti Értesítő XLVIII. 1999. 79. 1549-ben az esztergomi kincstárban is volt egy Szent István-katerelelytartó, amelyet 1553-ban szállítottak át Nagyszombatba. [Mikó Árpád: Várday Pál esztergomi érsek hagyatékai leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. Ars Hungarica XI. 1993. 76 (29), 86 (30), 87 (59).]
- ¹⁰ Bunyitay i. m. (2. j.) III., 62. 11. Balogh i. m. (2. j.) II., 298–299. L. még Szendrei Janka: A magyar középkor hangjegyes forrásai. Budapest 1981, 62. A gyűjtőkötetet 19. századi, világhosbarna félbőr kötés borítja. A lapok számozása I-től folyamatosan fut. A váradi inventáriumot papírra írta egyetlen kéz, barna tintával. Az íráskép alapján egykorú szászár. A 367-től a 390. lapig a papírt a bordázat 24 mm széles, a gerinccel párhuzamos sávokra tagolja. A vízjel lépő medvét ábrázol, amely a 373, 375, 379, 383, 387. és 389. lapok közepén látható, a többin nem. A 391–194. lapok bordázata 30 mm széles sávokat választ el. Vízjel csak a 393. lapon van, csücskös talpú pajzsban harmas halmon emelkedő, elforduló kecskének. Az első sorozat lapmérete 318 x 2002 Szendrei Janka: Kortárs töredékek a magyar középkorból. Kiállítási katalógus, Budapest 1985, 26–27.
- ¹¹ Balogh i. m. (2. j.) II., 298–299. L. még Szendrei Janka: A magyar középkor hangjegyes forrásai. Budapest 1981, 62.
- ¹² Szendrei Janka: Kortárs töredékek a magyar középkorból. Kiállítási katalógus, Budapest 1985, 26–27.
- ¹³ Bunyitay i. m. (2. j.) III, 76–102. Bunyitay Vince-Málnási Ödön: A váradi püspökség története. IV. A váradi püspökök a számtíz és az újjáalapítás korban. Debrecen 1935, 50; Balogh i. m. (2. j.) II., 301–304. A kincsek egy részének története valószínűleg összefügg a váradi könyvek történetével, amint erre Kovács András felhívta a figyelmünket. Ehhez l.: Jakó Zsigmond: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. Új: írás, könyv, értelmisség, Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest 1977, 138–168, valamint Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója. 1579–1604. (Erdélyi könyvesházak, 1.) (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1.) Szeged 1991, 1, 15. 1587-ben nemcsak kilenc nagyméretű, illuminált szerkötty volt még a váradi várbán, hanem szönyegek és rész(?) gyertyatartók is. Az 1557-ben külön nem részletezett könyvek leginkább nyomtatványok lehettek. L. még: Emődi András: A nagyváradi székeskáptalan könyvtára a XVIII. században. (A káptár-medence kora újkorai könyvtárai, 5.) Budapest-Szeged 2002.
- ¹⁴ Az 1588-as kassai becsési jegyzékeket említi, és a Mátyás-címeres csulákra vonatkozó szöveg részt idézi Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I–II. Budapest 1966, I., 388–389., valamint Balogh i. m. (2. j.) II., 97–98.
- ¹⁵ „...Caput Sancti Ladislai Regis hungarorum argenteum cum reliquiis, eiusdem Corona argentea cum floribus quatuor. ...” Balogh i. m. (2. j.) II., 130, 303. Balogh Jolán a szöveget Knausz Nándor közleménye alapján idézte. A listának egy régi másolata megyen a Magyar Kamara Archivumában is: E 150. Acta Ecclesiastica, fasc. 67., Nr. 2.
- ¹⁶ Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből. (1566–1623) Sajtó alá rendezte Jankovics József. Budapest-Szeged 1981, 119.

